

قابلیتهای میراث فرهنگی ترکمنستان

در شکل‌دهی به هویت ملی

محمدرضا حافظ‌نیا

دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

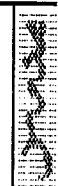
فلسفه وجودی یک دولت را مردمی ساکن در فضای جغرافیایی مشخص تشکیل می‌دهد که از همگونی و تجانس از حیث تبار، تاریخ، فرهنگ، دین، قومیت، زبان و نظایر آن برخوردار بوده، با یکدیگر احساس همبستگی و یگانگی کنند و دارای آرمان سیاسی دولت مستقل باشند.

دولت و کشور ترکمنستان به دنبال تحولات ژئوپلیتیکی پایان قرن بیستم و فروپاشی نظام دوقطبی در جهان، بر پایه فلسفه وجودی خود، یعنی ملتی همگون و دارای ویژگیهای خاص و برخوردار از آرمان سیاسی در سال ۱۹۹۱ میلادی در صحنه جغرافیای سیاسی جهان پدیدار و تأسیس گردید. این دولت به منظور تعریف و تشریح هویت ملی ترکمنستان به عنوان رکن اساسی بقای ملت و دولت، اقدامات مختلفی را انجام داد که از آن میان می‌توان به تأسیس موزه ملی، کتابخانه ملی، انستیتو ملی نسخ خطی، توسعه زبان ملی، پژوهش‌کده میراث فرهنگی و غیره اشاره کرد که نقش مؤثری در ساماندهی و حفاظت از ذخایر میراث فرهنگی به عنوان اساس شکل‌گیری هویت ملی دارند.

این مقاله به بررسی قابلیت‌ها و بسترهای میراث فرهنگی ترکمنستان که می‌توانند در شکل‌دهی به هویت ملی ترکمنها در بین سایر ملل جهان مؤثر باشند می‌پردازد و عناصر فرهنگی - تمدنی زیر را مورد توجه قرار می‌دهد:

نیای مشترک، زبان و ادبیات ترکمنی، مفاخر ترکمن، آثار باستانی، هنر ترکمنی و سنت‌های اجتماعی، این مقاله در پایان به این نتیجه می‌رسد که عناصر فرهنگی - تمدنی مزبور در ترکیب و تعامل با یکدیگر، توانایی شکل‌دهی به هویت مستقل و ملتی یگانه در بین سایر ملل جهان را دارد و می‌تواند نقش مؤثری در بقای دولت ترکمنستان ایفا کند.

کلید واژه‌ها: ترکمن، ترکمنستان، هویت ملی، دولت ملی.

۱- مقدمه

سؤال اساسی این است که یک ملت و یا دولت چرا و چگونه پدید می‌آید و منشأ آن چیست؟ پیدایش، استقرار و تداوم حیات یک ملت و یا دولت در جغرافیای سیاسی جهان مستلزم وجود عوامل و محرکه‌هایی است که در جغرافیای سیاسی از آن به «علت وجودی» یاد می‌شود. علت وجودی منشأ دولت و سند ادعایی آن برای تداوم حیات و بقا در بین سایر دولتها است و ناسیونالیسم که به یک دولت هویت ملی منحصر به فرد می‌دهد و در پیدایش و بقای آن مؤثر است بر اساس زبان، مذهب، ارزشها و تجربه‌های تاریخی مشترک پدید می‌آید [۱، ص ۹۳].

ناسیونالیسم تعبیر تمنای سیاسی یک ملت و دولت ملی نیز انعکاس سیاسی - جغرافیایی ناسیونالیسم است [۲، ص ۱۹۶]. ویژگیها و ارزشهای مشترک انسانی و فرهنگی در یک سرزمین از مردم آن، واقعیتی به نام ملت می‌سازد که از عناصر ساختاری دولت محسوب می‌گردد، زیرا بدون آن دولت معنا و مفهومی ندارد. ملت به جامعه‌ای متشکل از مردم اطلاق می‌شود که نسبت به هم احساس تعلق نموده، دارای خاطرات مشترک تاریخی، سنتها، زبان، مذهب، فرهنگ و آرمان سیاسی باشند [۲، ص ۱۹۴].

ملت، انعکاس اراده جمعی و خصیصه‌های مشترک انسانهای به هم وابسته ساکن در سرزمین مشترک است که نه تنها منشأ اساسی دولت است، بلکه بر فرایندهای سیاسی - جغرافیایی یک دولت از خصیصه‌های خود تأثیر می‌گذارد [۳، ص ۸۹]. هر ملتی دارای نشانه‌ها و ویژگیهایی است که آن را از سایر ملتهاى جهان متمایز می‌سازد. ژان کاتمن که از جغرافیدانان سیاسی معروف است با ارائه نظریه آیکونوگرافی معتقد است که نمادهایی همچون تاریخ، افسانه، ادبیات و سنتهای اجتماعی می‌توانند در روح یک ملت تأثیر گذاشته، بر شکل‌گیری یکپارچگی آن توأم با قلمرو خواهی و ناحیه‌گرایی و تشکیل مرزها و دولت مستقل و تمایز آنها از سایر دولتها اثر بگذارد [۴، ص ۲۸].

دولتی که براساس خواست یک ملت پدید می‌آید به دولت ملی معروف است. به عبارتی، دولت ملی یک دولت ایدئال است که بر شرایطی اطلاق می‌شود که سکنه یک فضای جغرافیایی به یک ملت تعلق داشته باشد، هر چند ممکن است کشوری دارای گروههای اقلیت در کنار ملت غالب خود باشد [۵، ص ۳۷۳]. بدین ترتیب، ملتها بر دو گونه‌اند: ملتهای بسیط که افراد ملت از تجانس بالا و ویژگیهای مشترک برخوردارند و ملت ترکیبی که چند گروه فرعی و اقلیت در

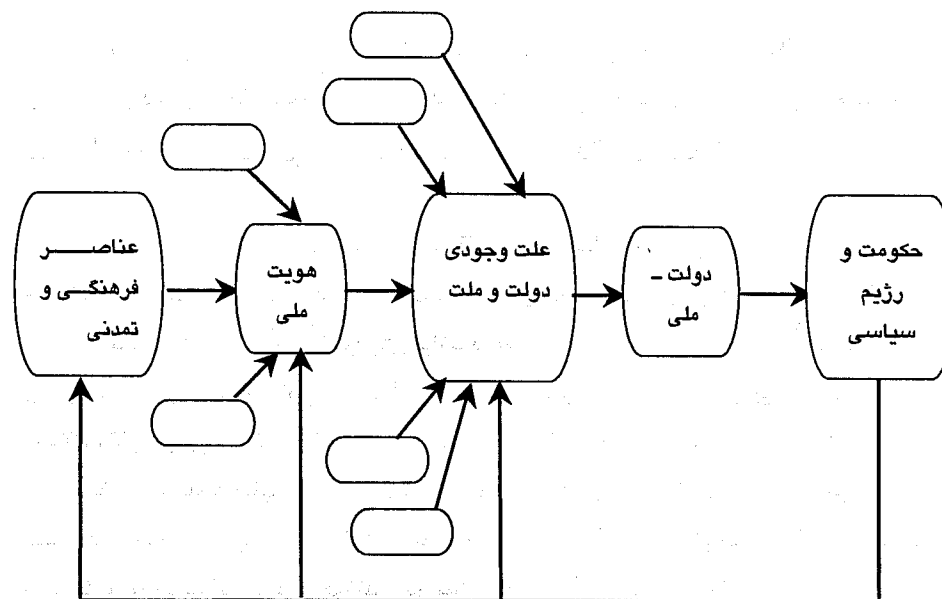
کنار هم به صورت متوازن یا غیرمتوازن، ملت را تشکیل می‌دهد [۶، ص ۱۸۴]. ملت یکپارچه و مستقل و دارای آرمان سیاسی، دولت ملی را تشکیل می‌دهد که از سایر دولتها متمایز است و از نظر حقوقی و سیاسی به عنوان فردی از جامعه بین‌المللی مورد شناسایی سایر دولتها قرار می‌گیرد [۷، ص ۳۳].

یک دولت ملی و یک واحد سیاسی مستقل در جغرافیای سیاسی جهان بر پایه یک ملت متجانس و متشکل و برخوردار از هویت ملی و نیز تحت تأثیر عوامل دیگر شکل می‌گیرد و پدید می‌آید. چنین دولتی پس از پیدایش نیازمند عواملی است که به عنوان فلسفه بقا، حیات آن را در بین سایر دولتها تداوم بخشد [۶، ص ۱۷۲]. هویت ملی نه تنها در پیدایش دولت ملی مستقل نقش‌آفرینی می‌کند، بلکه نقش اساسی در استقلال و تداوم دولت ملی و ملت مستقل ایفا می‌کند و اساساً ملتها دوست دارند مستقل از دیگران باشند تا از طریق تشکیل دولت، حکومت و سازمان سیاسی، سرنوشت خود را در دست داشته، به تثبیت و تحکیم ارزشهای مشترک و مورد علاقه خود بپردازند و در بین ملتهای دیگر درخشش داشته باشند.

هویت ملی که منشأ تمایز ملتها و دولتها از یکدیگر است عمدتاً مبنای فرهنگی و تمدنی دارد که معمولاً هم با عناصر عینی و مشترک نظیر زبان، تاریخ، مذهب، آداب و رسوم و نهادهای اجتماعی، و هم با تصور ذهنی که افراد ملت از خود دارند مشخص می‌شود [۸، ص ۲۴]. به قول مجتهدزاده، ترکیب مجموعه‌ای از مفاهیم مشترک نظیر دین، زبان، خاطرات سیاسی، دیدگاههای اجتماعی، سرزمین مشترک، آداب و رسوم، ادبیات، فولکلور، شناسنامه ملی یا هویت ملی، یک ملت را شکل می‌دهد [۹، ص ۱۴۷]. واضح است که هویت ملی، نقش اساسی در احساس تمایز ملتها و دولتها و شکل‌گیری اندیشه ما و دیگران بازی می‌کند [۱۰، ص ۶۱]. حکومتها به ویژه در دولتهای ملی جوان و نوپا وظیفه‌ای مهم در بازشناسی مبنای هویت ملی و توسعه آن دارند و چون سهم عناصر فرهنگی و تمدنی در این زمینه بسیار زیاد است از این رو توجه به آنها اهمیت بسیار دارد. رابطه بین عناصر و عوامل فرهنگی و تمدنی در شکل‌گیری هویت فرهنگی و سپس دولت ملی را می‌توان در قالب مدل زیر تبیین کرد:

۲- پیدایش دولت - ملی در ترکمنستان

سرزمینی که امروز به عنوان وطن مردم ترکمن مطرح است از ادوار پیش از تاریخ مسکون بوده است. تاریخ این سرزمین با تاریخ سرزمینهای مجاور نظیر فلات ایران، آسیای مرکزی،

چین و سبیری پیوند خورده است و تعاملات فضایی سرزمینهای مجاور با یکدیگر، نظیر جاده ابریشم بر تاریخ و تمدن این سرزمین تأثیر گذاشته است. از نظر سیاسی این سرزمین در طول تاریخ گاهی در قلمرو قدرت حکومت‌های همسایه قرار داشته و گاهی خود منشأ حکومت به صورت محلی و فرمانطقه‌ای بوده است. حکومت محلی در طول تاریخ زمانی که خلأ قدرت وجود داشته نظیر سالهای ۱۹۱۸-۱۹۲۰ میلادی شکل گرفته، ولی پایداری نداشته است؛ اما حکومت‌های گسترده نظیر اشکانیان که از نسا - نزدیک عشق‌آباد - برخاستند و از حدود سال ۲۵۰ پیش از میلاد تا ۲۲۶ بعد از میلاد بر بخش وسیعی از جهان حکومت می‌کردند و نیز سلجوقیان که در قرن یازدهم به مرکزیت مرو حکومت تشکیل دادند و بر مناطق وسیعی از ایران، قفقاز، ترکیه و بین‌النهرین فرمان راندند اساساً متعلق به سرزمین کنونی ترکمنستان بودند [۹۱-۹۲].

همچنین برخی معتقدند که سلسله قاجاریه که از سال ۱۱۵۸ هـ. ش (۱۷۷۹ م) در ایران تأسیس شد و تا سال ۱۳۰۴ هـ. ش ادامه یافت اساساً ترکمن است و قاجارها را یکی از قبایل هفت گانه اغوز می‌دانند [۱۲، ص ۲۳۹].

با خروج دولت ایران از منطقه آسیای مرکزی در سال ۱۸۶۱ میلادی و انعقاد قرارداد

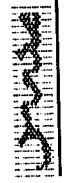
آخال با روسیه در سال ۱۸۸۱ میلادی، راه برای ورود روسها به ترکمنستان هموار شد [۱۳، صص ۵۸-۶۰]. در برابر این تجاوز، ترکمنها مقاومت کردند؛ ولی روسها در جنگ ۱۸۷۷ م. و نیز قتل عام ۱۸۸۱ م. گوگ تپه مقاومت ترکمنها را در هم شکسته، ترکمنستان را تصرف کردند و در سال ۱۹۱۸ آن را به جمهوری تازه تأسیس ترکستان ملحق کردند [۱۴، ص ۱۰۵].

روسها جمهوری ترکستان به مرکزیت تاشکند را در چارچوب استراتژی ژئوپلیتیکی استالین تحت عنوان «سیاست قومیتها» منحل و آن را به پنج جمهوری در سال ۱۹۲۵ تقسیم کردند. این جمهوریها به نام ترکمنستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان و قزاقستان جزء فدراسیون شوروی سابق بودند. سیاست مزبور اگرچه به تجزیه ترکستان منجر شد، ولی موجبات توسعه خصیصه‌های فرهنگی بومی و محلی از جمله زبان، آثار ادبی، هنر و غیره را برای آنها فراهم آورد [۱۵، ص ۵۵].

ترکمنستان از آن زمان به عنوان جمهوری سوسیالیستی در قلمرو دولت شوروی سابق قرار داشت تا اینکه تحولات ژئوپلیتیکی پایان قرن بیستم و فروپاشی نظام دو قطبی و شوروی سابق، فرصت تاریخی مناسبی را پیش روی جمهوری مزبور قرار داد و جمهوری ترکمنستان که شرایط و عناصر لازم برای یک دولت مستقل را داشت در تاریخ ۲۷/۱۰/۱۹۹۱ استقلال سیاسی خود را به دست آورد و قانون اساسی‌اش در ماه مه ۱۹۹۲ به تصویب رسید و به عنوان عضو جامعه بین‌المللی فعالیت خود را شروع کرد [۱۶، ص ۱۵۸۰]. این دولت در ۲۱ دسامبر به عضویت جامعه کشورهای مستقل مشترک‌المنافع (بر پایه بیانیه آلماتی)، و در سال ۱۹۹۲ به عضویت سازمان ملل متحد [۱۷، ص ۸۴]، سازمان اگو و سازمان کنفرانس اسلامی، بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول درآمد، و با پیشنهاد خود و رأی موافق ۱۸۱ عضو مجمع عمومی سازمان ملل، در دسامبر ۱۹۹۵ به عنوان دولت بیطرف در جهان شناخته شد [۱۳، صص ۷۱ و ۲۲۴].

بنابراین دولت - ملی ترکمنستان به سبک دولت مدرن در سال ۱۹۹۱ در جغرافیای سیاسی جهان ایجاد و تثبیت شد که از این نظر جزء دولتهای جوان به حساب می‌آید که توجه به علت وجودی و هویت ملی ملت ترکمن دارای حائز اهمیت است.

رئیس جمهوری ترکمنستان، آقای صفرمراد نیازآف در تاریخ ۱۵ ژوئن ۱۹۹۳ در رابطه با ساختن کشور نمونه ترکمن در جهان پنج اصل سیاسی و اخلاقی را برای مردم و نخبگان کشور ترکمنستان جدید پیشنهاد داد: وفاداری، شکیبایی، تلاش و کوشش، خوشبینی و

فروتنی [۱۸، ص ۱۴].

هر چند دولت ترکمنستان به عنوان یک دولت مستقل پس از فروپاشی شوروی سابق در جغرافیای سیاسی جهان ظاهر گشت و فرایند فروپاشی و تمایز فرهنگی و قومی ترکمنها در پیدایش دولت مستقل مزبور نقش اساسی را به عهده داشته است، لکن بقا و تداوم دولت ترکمنستان موکول به وجود هویت ملی برجسته و مستقل از سویی و وجود الزامات و مقتضیات منطقه‌ای و بین‌المللی همسو با بقای دولت از سوی دیگر است. احتمالاً بر پایه همین ادراک بوده که دولت ترکمنستان شدیداً به دنبال ساماندهی و برجسته‌سازی عناصر بنیادین هویت ملی، و نیز اتخاذ و حفظ موضع بیطرفی رسمی در نظام بین‌المللی است.

ولی آنچه نمی‌توان نسبت به آن بی‌توجه بود سیاست امنیتی و دکترین نظامی روسیه در منطقه آسیای مرکزی است که در دو مرحله در سالهای ۱۹۹۲ و ۱۹۹۹ ارائه شده و بر پایه آن، روسیه به دنبال استقرار نیروهای روسی در خاک کشورهای مستقل مشترک منافع برای عملیات پاسداری از صلح، حفاظت از اقلیت‌های روسی و مقابله با تهاجم احتمالی به روسیه از سوی رقبای است. هم‌اکنون نیروهای روسی در همه این جمهوریها مستقرند و این دولت ادعا دارد که حضور نظامی‌اش به منظور حفظ ثبات است و به وسیله مقامات آسیای مرکزی و قفقاز به رسمیت شناخته شده است [۱۹، صص ۱۲۲-۱۲۴].

بنابراین یکی از عوامل اساسی در بقا و موجودیت این کشور، دیدگاه‌های ژئوپلیتیکی و انگاره‌های امنیتی روسیه نسبت به آسیای مرکزی است که تا اندازه زیادی بر الگوی رابطه بین ترکمنستان با روسیه و همسایگان آن تأثیر خواهد داشت.

۳- قابلیت‌های فرهنگی و تمدنی ترکمنستان

۳-۱- نیای مشترک

برخی از ملتها و اقوام برای خود نیای مشترک قائلند. وجود «نیا» در بین گروهی از انسانها حاکی از همبستگی قومی و گسترش خاندانی آنها در بستر تاریخ است که احساس یگانگی و خویشاوندی را در افراد آن گروه تقویت می‌کند. ترکمنها «غوز» را نیای مشترک خود می‌دانند. واژه «غوز» هم اطلاق به فرد دارد و هم اطلاق به قوم و قبیله. در اطلاق به فرد روایات مختلفی وجود دارد که بعضاً مستندات درستی ندارد. برخی «غوز» را فرزند مغول و از نوادگان یافت

پسر حضرت نوح می‌دانند که شاهزاده مسلمان و پر قدرتی بوده و مردم تحت فرمانش خود را ترکمن می‌دانستند. برخی «غوز» را فرزند کاراخان و از نوادگان حضرت نوح می‌دانند [۲۰، ص ۹۶]. نمت^۱ دانشمند مجاری، «غوز» را به معنای قبیله می‌داند و گفته می‌شود که قوم هیون نو در حدود دو قرن قبل از میلاد در چین و آسیای میانه تشکیل حکومت داد و فردی بنام مائو- تون پادشاه آن قوم شد که ترکها از نسل آن هستند. از سویی، تواریخی که در اوایل قرن ۱۴ نوشته شده‌اند «غوزخان» را به عنوان اولین فاتح ترکمان معرفی می‌کنند [۲۱، ص ۷].

اظهارات درباره «غوز» هر چه باشد (مستند یا غیر مستند)، در ذهن مردم ترکمن به عنوان نیای مشترک و عامل همبستگی و خویشاوندی در تاریخ این قوم شناخته می‌شود. به ویژه نقش سیاسی این قوم بر پایه انتساب به «غوز» پس از ظهور سلجوقیان که جزء قوم «غوز» شناخته می‌شوند و تصرف مرو در سال ۱۰۳۶ تجلی عینی پیدا کرد [۱۴، ص ۱۰۲]. تداوم این احساس انتساب در بین ترکمنها به عنوان نقطه مشترک پیدایش، امروزه نقش مهمی در یکپارچگی و احساس یگانگی بین آنها دارد.

۳-۲- زبان و ادبیات ترکمنی

هر ملت یا گروه انسانی منسجم، زمانی به عنوانی یک موجودیت مستقل شناخته می‌شود که دارای زبان و ادبیات خاص خود باشد. زبان ترکمنی را جزء گروه زبانهای اورال - آلتائیک و شاخه زبانی «غوز» می‌دانند که دارای گویشهای متعدد است (تکه، یموت، سالور، ساریق، ارزاری، گوکلان، نخورلی، قاشارلی، آن اولی و غیره) [۱۴، ص ۲۶۲]. زبان ترکمنی تا سال ۱۹۲۹ با خط عربی و سپس لاتین و از سال ۱۹۴۰ با خط سرلیک و از سال ۱۹۹۵ با خط لاتین به نگارش درآمده است و با جذب واژگانی از عربی، فارسی و روسی تقویت شده و امروز بصورت رسمی به عنوان زبان ملت ترکمن رواج دارد [۱۳، ص ۴۷].

ادبیات ترکمن که منشا «غوزی» دارد و شامل امثال و حکم، داستان، افسانه، ترانه و غیره است و به لحاظ مفاهیم با ترکهای ایران و قفقاز و ترکیه مشترکات فراوان دارد در گذشته نامکتوب مانده است؛ ولی ادبیات مکتوب ترکمن شامل اشعار غنایی، حماسی، تاریخی، دینی و داستانهای عامیانه می‌باشد. داستانهای عامیانه ترکمنی که با مردم آذربایجان و ترکیه مشترکات زیادی دارد، عبارتند از: «صیاد - همراه»، «عاشق - غریب»، «کوراوغلی»، «زهره - طاهر»، «یوسف - احمد» و «دده قورقوت» که مورد اخیر یک متن حماسی «غوز» قدیم است و

اسم اصلی آن «ده قور قوت علی لسان اغوزان» است [۱۳، ص ۷۴].

ادبیات مکتوب ترکمنها که مختص آنها است محصول کار شاعران و نویسندگان کلاسیک است، که ۱۶ نفر از افراد برجسته‌اند [۱۳، ص ۷۷]. در این میان، مشایخ مشهوری نظیر ابوالعباس سیاری، خواجه یوسف همدانی و ابوسعید ابی‌الخیر مهنه‌ای و غیره نیز باعث تقویت ادبیات ترکمنی شدند [۱۴، ص ۲۶۰].

پس از اشغال ترکمنستان توسط روسها، آنها سعی بر تغییر هویت فرهنگی ترکمنها داشتند و فرهنگ و ادبیات ترکمنی را تحت تأثیر فرهنگ و ادبیات روسی قرار دادند. در این دوره نیز در حدود ۲۵ نفر نویسنده، روزنامه نگار، شاعر و غیره تحت تأثیر چنین فضایی به تولید آثار ادبی خود پرداختند [۱۳، ص ۷۹].

اقدام دولت ترکمنستان پس از استقلال برای تأسیس «انستیتو نسخ خطی» حاکی از اهتمامش به گردآوری، پردازش و حفاظت از میراث ادبی مردم ترکمن است که می‌تواند در شکل دهی به هویت قومی و ملی ترکمنها مؤثر باشد.

۳-۳-۳-۳-۳ مفاخر ترکمن

مفاخر ترکمن را در دو حوزه می‌توان مورد بررسی قرار داد:

۳-۳-۱-۳-۳ حماسه‌ها

حماسه‌ها؛ حماسه‌ها و خاطرات تلخ و شیرین تاریخی، احساسات و عواطف مشترک یک قوم را نسبت به یکدیگر برانگیخته، به گرایشها و مواضع مشترک آنها کمک می‌کند. ترکمنان که تحت فشار به سوی غرب و جنوب، یعنی منطقه کنونی ترکمنستان رانده شدند [۱۳، ص ۵۵]. از احساس درون قومی و درون گروهی شدیدی برخوردار بودند. واقعه مزبور اولین احساس درد مشترک را در آنها به وجود آورد. این قوم در ادوار تاریخی بعد در معرض فشار قدرتهای پیرامونی قرار گرفت و در هر دوره، رفتار سیاسی مقاومت و جنگ و گریز برای حفاظت از کیان قومی و سرزمینی را از خود بروز داد. چنین رفتار مشابهی در زمان حمله اعراب، غزنویان، خوارزمشاهیان، مغولان، تیموریان، امرای بخارا و خیوه، ازبکان، صفویان، روسها و غیره از آنها سر زد. جنگ و گریز و رفتار سیاسی قوم ترکمن تا اندازه‌ای تحت تأثیر احساس تهدید از سوی اقوام و حکومت‌هایی بوده که آنها را مورد تهاجم قرار می‌داده‌اند و این امر، اتحاد درون قومی را تقویت کرده؛ همگرایی و یکپارچگی و تشکیل احساس «ما» در

برابر «دیگران» را تشدید کرده است. بررسیها حاکی از آن است که اقوام ترکمن در قریب به ۲۰ مورد نسبت به سایرین به ایفای نقش سیاسی پرداخته‌اند که تمامی این موارد همبستگی قومی را تقویت کرده است [۲۲، صص ۲۴۹-۲۶۸]. علاوه بر آن، ترکمنها به تشکیل حکومت‌های بزرگی نظیر سلجوقیان، آق قویونلو و قراقویونلو نایل آمده و برخی از ترکمنها در تشکیل حکومت‌هایی نظیر قاجاریه، افشاریه و تیموریان هند (بایرام خان) سهیم بوده‌اند.

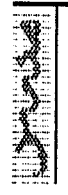
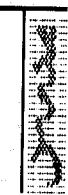
یکی از خاطرات تلخ ترکمنها که در ذهن نسل کنونی هنوز زنده است تراژدی گوگ تپه است که با حمله روسها در سال ۱۸۸۱ با فرماندهی اسکولوف در شهر گوگ تپه رخ داد و مقاومت سرسختانه ترکمنها را در هم شکست و حماسه بزرگی در تاریخ قوم ترکمن خلق شد. در این فاجعه، روسها قریب به ۱۵ هزار نفر را به طور بیرحمانه قتل عام کردند [۱۳، ص ۶۰]. این حماسه بر ادبیات ترکمن نیز تأثیر گذاشت و شعرای برجسته اشعار خود را درباره آن سرودند و آن را در خاطره ترکمنها ماندگار کردند.

پس از استقلال ترکمنستان نیز یادمان این حماسه به صورت ساخت مسجد بزرگ و با عظمتی در گوگ تپه تجلی پیدا کرد. حماسه گوگ تپه از آن جهت اهمیت دارد که اصل مقاومت در برابر تجاوز روسها از سوی تمامی اقوام ترکمن پذیرفته شده بود و در جریان مقاومت گوگ تپه همه اقوام و گروه‌های ترکمن مشارکت داشتند و سران اقوام ترکمن مشترکاً برای آن تصمیم‌گیری کرده بودند. بنابراین، این حماسه در خاطره تاریخی اقوام ترکمن ماندگار شد. در مجموع تجارب تاریخی مقاومت، حماسه، جنگ و گریز، حمله و دفاع باعث همبستگی و یکپارچگی قوم ترکمن گردیده است.

۳-۳-۲-۳-۳ شخصیتها

شخصیت‌های ترکمن: ترکمنها هم در بُعد سیاسی و هم در بُعد ادبی و فرهنگی در تاریخ خود دارای شخصیت‌های برجسته‌ای هستند که این قوم به آنها افتخار کرده، آنها را از خود می‌داند و بنابراین آنها به صورت کانون‌های مشترک توجه و همگرایی ترکمنها درآمده‌اند. در بین شخصیت‌های سیاسی، افرادی نظیر اغوز که ترکمنها خود را از نوادگان او می‌دانند [۱۳، ص ۵۴]، سلجوق، طغرل، دیق‌مه سردار مقاومت گوگ تپه، بایرام خان و اکنون رئیس جمهور نیازآف شهرت دارند.

در بین شخصیت‌های ادبی و عرفانی، چهره‌های برجسته‌ای وجود دارند که در شکل‌دهی به روح و ذائقه فرهنگی و معنوی ترکمنها نقش داشته‌اند و مورد احترام آنان قرار دارند؛ نظیر

بایرام خان شاعر و سردار ترکمنی دربار همایون شاه تیموری در شبه قاره هند، نور محمد عدلیب، شیدایی، قربان‌قلی معروفی، عبدالله شاه‌بنده، قره‌جه اوغلان، دولت محمد آزادی (پدر مختوم‌قلی فراغی)، محمود غایبی، عبدالرحیم زنهاری، مختوم‌قلی فراغی، عبدالستار قاضی، کاتبی، محتاجی، کورملا، سیدنظر سیدی، قربان دوردی ذلیلی، ملانفس [۱۳، ص ۷۸]، آق‌صالح، ملا مورت، دوردی قلیچ، ابوالعباس سیاری، ابوسعید ابی‌الخیر مهنه‌ای و غیره [۱۴، صص ۲۵۹-۲۶۰].

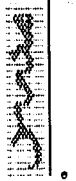
در بین شخصیت‌های مزبور، مختوم‌قلی فراغی، دولت محمد آزادی، ملا نفس و بایرام‌خان از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. مختوم‌قلی فراغی که فرزند دولت محمد آزادی و از طایفه گوگلان است در روستای آق‌تقای در شهرستان مینودشت در استان گلستان ایران متولد و در آنجا مدفون است. او شاعر، متفکر و ادیبی هنرمند و از شعرای برجسته کلاسیک ترکمن است. مختوم‌قلی در سال ۱۷۲۳ میلادی متولد و ۵۷ سال عمر کرد. او با بهره‌گیری از ادبیات ترکمنی و فارسی و نیز علوم قرآنی و الهام از فرهنگ شفاهی مردم، هویت و پویایی نوینی را در ادبیات ترکمنی پایه‌ریزی کرد به طوریکه به پدر ادبیات ترکمن ملقب شد و یادواره او در تاریخ ۱۳۷۷/۲/۲۵ با حضور مقامات سیاسی و فرهنگی ایران و ترکمنستان در روستای آق‌تقای برگزار شد [۲۳، صص ۱-۳].

در مراسم یادواره مزبور که بنای تاریخی ساخته شده توسط دولت جمهوری اسلامی ایران بر مرقد مختوم‌قلی فراغی افتتاح شد، رئیس‌جمهور ترکمنستان آقای صفر مراد نیازآف حضور داشت و در سخنرانی خود ابراز داشت که: «در قرن ۱۸ بانی ادبیات نوین ترکمن و کسی که در اوج و اعتلای این زبان تأثیر شگرفی بر جای نهاد مختوم‌قلی فراغی است». او در جای دیگر از سخنرانی‌اش تأکید کرد: «ما او را شاعر همه دلها و همه عصرها گفته‌ایم» [۲۴، صص ۱۸-۲۰].

همان‌طور که ملاحظه می‌شود مفاخر ترکمن اعم از حماسه‌ها و شخصیت‌های سیاسی و ادبی نقش اساسی را در همگرایی و یکپارچگی آن بازی کرده، بر شکل‌گیری هویت ملی آن در دوره استقلال سیاسی تأثیر شگرفی دارند.

۳-۴- ساختار اجتماعی - سیاسی

اقوام ترکمن در قالب واحدهای اجتماعی - فضایی به نام «اوبه» شکل گرفته‌اند. هر یک از اوبه‌ها توسط فردی به نام یاشولی که ریش سفید این واحد اجتماعی است اداره می‌شود. در

واقع یاشولی ریش سفید که از سن بالا و تجربه و درایت لازم برای اداره امور برخوردار است، پایه نظام سیاسی و اجتماعی قوم ترکمن را تشکیل می‌دهد. نظام فرهنگی قوم ترکمن از طریق احترام گذاشتن به ریش سفیدان و یاشولیه‌ها، موقعیت اجتماعی و سیاسی آنها را در جامعه ترکمن تضمین می‌کند. یاشولیه‌ها در شورا یا در اجتماع خود نسبت به امور طایفه و سطوح بالاتر نظام اجتماعی تصمیم‌گیری کرده، مسائل اوبه و اختلافات درون طایفه‌ای و بین طایفه‌ای را حل و فصل می‌کنند [۲۵، ص ۴۸]. نهاد سنتی ریش‌سفیدی و یا شورای ریش سفیدان در ساختار دولت مدرن ترکمنستان نیز نقش‌آفرینی می‌کند؛ چنان‌که در ۲۸ دسامبر ۱۹۹۹ م. شورای ریش‌سفیدان ترکمنستان آقای صفرمراد نیازآف را به عنوان رئیس‌جمهور مادام‌العمر ترکمنستان برگزید [۱۳، ص ۲۱۲].

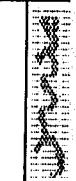
۳-۵- آثار باستانی

آثار باستانی در هر کشور از نظر جغرافیایی بیانگر سابقه تاریخی حیات و فعالیت اجداد انسانهای ساکن در قلمرو دولت است و به عبارتی، عمق و ریشه تاریخی یک ملت را بیان می‌کند. از سوی دیگر، این‌گونه آثار معرف سطح فرهنگ و تمدن، خصیصه‌های فرهنگی و الگوی زندگی مردمان ساکن در فضای جغرافیایی ادوار تاریخی گذشته‌اند؛ بنابراین آثار باستانی، از سویی پدیدآورنده هویت و از سوی دیگر تأمین‌کننده حقوق سیاسی - سرزمینی برای مردم آن هستند.

ترکمنستان به دلیل موقعیت و شرایط جغرافیایی و نقش ارتباطی‌اش بین فضاهای جغرافیایی پیرامونی توانسته است صاحب آثار باستانی گردد که نشانه وجود تمدن در این منطقه در ادوار تاریخی گذشته است. در میان آثار باستانی ترکمنستان موارد زیر از شهرت و اهمیت برخوردار است:

۳-۵-۱- تپه نسا

این تپه به عنوان یکی از نموده‌های تمدنی ایران باستان همان شهر تاریخی و مرکز حکومت پارتیان و یا اشکانیان است که بعدها امپراتوری بزرگی را از سند تا بین‌النهرین تشکیل دادند [۲۶، ص ۱]. نسا در حال حاضر در جانب غربی شهر عشق‌آباد قرار گرفته و شامل تالارها، معبد، خم‌خانه، گنجینه‌ها و مجسمه‌های مرمرین و غیره است [۲۷، ص ۶].

۳-۵-۲- شهر مرو

این شهر در دوره هخامنشیان به مرگوش و در دوره اشکانیان به مرگیانا مشهور بوده و مدتی پایتخت سلاجقه (اوایل قرن ۱۱ میلادی) و نیز مدتها مرکز ولایت خراسان بوده است. این شهر در قرن ۱۲ میلادی کتابخانه بزرگی داشته است [۱۷، ص ۹۱]. در شهر مرو بنای قدیمی مقبره سلطان سنجر پادشاه سلجوقی و نیز خواجه یوسف همدانی دیده می‌شود. آثار بر جای مانده در ادوار مختلف تاریخی، حاکی از ظهور تمدن ایرانی در مرو و نشانگر عمق فعالیت‌های فرهنگی و هنری ایران در اعصار گذشته است [۱۳، ص ۱۱۳].

۳-۵-۳- کهنه اورگنج

این اثر در شمال شرقی ترکمنستان قرار دارد و مرکز سیاسی خوارزمشاهیان بوده که توسط مغولها تخریب گردید. این شهر دارای آثار باستانی متعددی است که مشهورترین آنها مقبره ایل ارسلان، قلعه سفید، مناره مسجد جامع، مقبره همسر امیر تیمور، مقبره نجم‌الدین کبری، مقبره پیر یار ولی و غیره است [۱۳، ص ۱۱۴].

اماکن تاریخی و باستانی مزبور همچنین از مراکز بزرگ تمدنی و فرهنگی ایرانی در آسیای مرکزی در ادوار گذشته شناخته می‌شوند که امروز در چارچوب مرزهای سیاسی کشور ترکمنستان قرار دارند.

ایجاد موزه ملی زیبا و خوب سازماندهی شده عشق‌آباد برای معرفی آثار تمدنی و باستانی در راستای ساماندهی به هویت تمدنی کشور ترکمنستان و معرفی آن به جهانیان از اهمیت بالایی برخوردار است.

۳-۶- هنر ترکمنی

هنر ترکمنی از اختصاصات قوم ترکمن است و شامل موسیقی، معماری و تئاتر می‌شود. موسیقی ترکمنی در قالب مجموعه‌ای از آواها و نغمه‌های دلنشین، بیانگر احساسات، برداشتها، باورهای ذهنی و برخی رویدادهای تاریخی [۱۳، ص ۸۴] و مختص ترکمنها است. بنابراین آنها همانند ملت‌های دیگر، صاحب موسیقی ویژه‌ای هستند که معرف هویت فرهنگی آنها است.

از حیث معماری مسکن، ترکمنها دو نوع معماری دارند. یکی معماری زندگی متحرک که نماد آن آلاچیق ترکمنی است که در دنیا شهرت دارد و به دو دسته تقسیم می‌شود: «قره‌اوی»

که آلاچیق معمول و غالب ترکمنان است و «آق‌اوی» که آلاچیق خواص نظیر خانها، بیگها و سردارها است. گونه دیگر، معماری ثابت است که در ساختن مساکن و اماکن از آن استفاده می‌شود و در مناطق غیر شهری و روستایی به صورت ساختمانها و خانه‌های ردیفی با ستونهای زیاد نمود می‌یابد. هر چند معماری سنتی ترکمنی در شهرها به دلیل سلطه معماری سوسیالیستی محدود شده است، ولی در دوره جدید برخی از ساختمانهای بزرگ دولتی، نظیر کاخ ریاست جمهوری، مجلس شورا و غیره الگوی جدیدی از معماری را در ترکمنستان نشان می‌دهد [۱۳، ص ۹۰].

تئاتر ترکمنستان با محتوای فرهنگی و مفاهیم اختصاصی قوم ترکمن، معرف ویژگیهای آن است؛ نظیر کوراغلی، قور قوت، اغوزخان، سلطان سنجر و غیره. مرکز مهم تئاتر شهر عشق‌آباد به نام ملانفس که از ادیبان برجسته ترکمن است نامگذاری شده است.

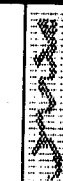
۳-۶-۱- آداب و سنن اجتماعی

ترکمنها دارای ساختار عینی از سنتهای اجتماعی و نیز سیستمی از روابط اجتماعی ویژه‌اند که مخصوص آنها است. در ساختار عینی و ذهنی آداب و رسوم ویژه ترکمنی، عناصر اختصاصی زیر وجود دارد:

احساس همدردی نسبت به سایر افراد ترکمن و احساس وظیفه در قبال مسائل آنها، مهمان‌نوازی، احترام به بزرگترها، نوع دوستی، جشنهای ویژه (غله، خربزه، محصول، گندم، پرچم، اسب، قالی، اطعام همسایه، استقلال و غیره)، الگوی 'باس و پوشش خاص برای خانها و آقایان، الگوی غذا، الگوی صرف نوشیدنی (چای)، پرورش اسب و اسب سواری، بافت قالیچه ترکمنی، مراسم عروسی و عزا، رقص، معاشرت اجتماعی، ساختار اجتماعی، نظام روحانیت و غیره [۱۳، ص ۲۲]. این عناصر در رابطه با اقوام ترکمن منحصر به فرد بوده، در بین سایر اقوام و گروهها حتی همسایگان آنها کمتر دیده می‌شود. بنابراین ساختارهای مزبور بر هویت اختصاصی و متمایز ترکمنها تأکید دارد و موجودیت آنها را به عنوان گروه اجتماعی و جغرافیایی مستقل مورد شناسایی قرار می‌دهد.

۴- نتیجه‌گیری

بررسی عوامل و متغیرهای فرهنگی مردم ترکمن حاکی از آن است که آنها در ابعاد مختلف نیای مشترک، زبان و ادبیات ترکمنی، مفاخر حماسی و شخصیت‌های ادبی فرهنگی، برخی آثار

باستانی، هنر ترکمنی، و عناصر ساختاری سنتهای اجتماعی دارای نخبیر و منابع غنی هستند که به دلیل اختصاصی بودن و مقیاس عملکردی و در تعامل با یکدیگر می‌توانند زمینه و بستر لازم را برای تولید هویت ملی خاص مردم ترکمن فراهم آورند و از آنها ملتی تک ساخت، بسیط و همگون بسازند که انسجام ملی را در ترکمنستان تضمین کند. از سوی دیگر، هویت ملی مردم ترکمن همراه با فضای جغرافیایی ترکمنستان به عنوان وطن و زیستگاه ترکمنها در کنار قابلیت‌های سرزمینی آن، به ویژه قابلیت‌های اقتصادی، می‌تواند بقای دولت ترکمنستان را به عنوان عضوی از جامعه بین‌المللی در عرصه جغرافیایی سیاسی جهان تضمین کرده، تداوم بخشد. البته نگرش‌های ژئوپلیتیکی و انگاره‌های امنیتی روسیه به عنوان یک قدرت برتر نسبت به آسیای مرکزی می‌تواند این قابلیت‌ها را تا اندازه‌ای به چالش بکشد. بنابراین الگوی روابط و نیز تعامل سازنده بین این مؤلفه‌ها می‌تواند پایداری دولت مستقل در ترکمنستان را تضمین کند. به علاوه قابلیت‌ها و بنیادهای هویت ملی در ترکمنستان به عنوان نیروی بنیادین ملت سازی و تشکیل و تداوم دولت انکار ناپذیر است.

۵- منابع

- [۱] میرحیدر، دره؛ مبانی جغرافیای سیاسی؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین (سمت)، ۱۳۷۳.
- [2] Dikshit, R.D; Political Geography; New Delhi: Tata Mc Grow-Hill, 1995.
- [3] Adhikari, S; Political Geography; New Delhi: Rawat Publication, 1997.
- [4] Muir, R; Political Geography; London: Macmillan Press, 1997.
- [5] Taylor.P; Political Geography; London: Pearson Education, 2000.
- [۶] حافظ نیا، محمدرضا؛ مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی (۱)؛ سازمان مدارس خارج از کشور، قم/ تهران، ۱۳۷۹.
- [7] Green, N.Maryan; International law; London: Pitman Publishing, 1987.
- [8] Huntington, S; The clash of civilization? Foreign Affairs, Vol. 72, No.3, 1993.
- [۹] مجتهدزاده، پیروز؛ «جغرافیا و سیاست در فرایندهای نوین»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش. ۴۲، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- [10] Crange, M; Cultural Geography; London: Routledge, 1999.
- [۱۱] ابوالحسن شیرازی، حبیب‌الله، ملیتهای آسیای میانه، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۰.
- [12] Turkmenbusy, S; Ruhnama; Istanbul: Guzel Sanatlar matbaasi A.S, 2002.

- [۱۳] سارلی، اراز محمد؛ ترکمنستان؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۹.
- [۱۴] تراب زاده و دیگران؛ ماهیت تحولات در آسیای مرکزی و قفقاز؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۳.
- [۱۵] لاکست، ایو؛ ژئوپلیتیک اتحاد شوروی؛ ترجمه عباس آگاهی؛ تهران: سروش، ۱۳۷۰.
- [16] Turner, Barry; The Statesman's Yearbook; New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- [۱۷] گروه پژوهش گیئاشناسی؛ کشورهای مستقل مشترک المنافع؛ تهران: گیئاشناسی، ۱۳۷۳.
- [18] Niyazov, Saparmurat; Unity, Peace, Consensus; London: Noy Publications.
- [۱۹] عزتی، عزت‌الله؛ «ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین (سمت)، ۱۳۸۰.
- [۲۰] روسانی، شاپور؛ «نادرستی فرضیه‌های نژادی آریا، سامی و ترک»؛ اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۱۴، ش. ۱ و ۲، تهران، ۱۳۷۸.
- [۲۱] سومر، فاروق؛ «ریشه‌یابی کلمه اوغوز»؛ ترجمه همت شهبازی؛ نشریه نوید آذربایجان، سال ۴، شماره ۱۸۳.
- [۲۲] پیردشتی، حسن؛ رفتار سیاسی قوم ترکمن (نز تحصیلی)؛ تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۰.
- [۲۳] جرجانی، موسی؛ یادنامه مختومقلی فراغی؛ گرگان: مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی مختومقلی فراغی، ۱۳۷۷.
- [۲۴] نیازآف، صفرمراد؛ «سخنرانی در مراسم بزرگداشت مختومقلی فراغی»؛ فصلنامه مختومقلی فراغی، شماره ۱، ۱۳۷۹.
- [۲۵] کلتی، ابراهیمی؛ مقدمه‌ای بر شناخت ایل ترکمن؛ ج. ۱، گنبد: انتشارات حاجی عطائی، ۱۳۷۵.
- [26] Muradov, R; "Old Nisa", Bibliotheca Turkmennica; Russia: 1998
- [۲۷] ابراهیمی ترکمان، ابوزر؛ «موطن پارتیان، شهر تاریخی نسا» روزنامه اطلاعات، ش. ۲۱۸۶۳، ۱۳۷۸.

